

Jovana M. Reba¹
Vlada AP Vojvodine
Novi Sad

ISSN 2217-7221
eISSN 2217-8546
UDC 821.163.41-6 : 27-587
originalni naučni rad

ESEJI JELE SPIRIDONOVIĆ SAVIĆ U SVETLU RELIGIOZNOG MISTICIZMA²

SAŽETAK: U radu se proučava esejistika Jele Spiridonović Savić (1890–1974): tekstovi koje je sabrala u zbirku *Susreti* (1944), kao i oni koje je redovno objavljivala u književnim časopisima tokom tridesetih godina prošlog veka. Nekada slavljena, a potom zaboravljena srpska književnica pisala je poeziju (zбирke *S uskih staza* (1919), *Večite čežnje* (1926) i *Jesenje melodije* (1939) i religiozni ep *Pergamenti* (1923)), prozu (*Pripovetke* (1939)) i eseje (*Susreti* 1944)). Školujući se u svetskim centrima kulture (Njujorku, Minhenu, Trstu i Monaku), imala je prilike da ideje pravoslavlja (kao dela svojeg tradicionalnog nasleđa) ukrsti sa idejama zapadnog hrišćanstva, pogotovo u oblasti mističke duhovnosti. Religiozni misticizam je bio duboko inkorporiran u duhovnu srž njenih poetskih, prozних i esejističkih tekstova. Istraživanje mozaika hrišćanske spiritualnosti predstavljalo je za književnicu uvod u novi način razmišljanja o metafizičkim aspektima sveta, ali i o praktičnom delovanju žene, prema religioznim principima. Naše proučavanje eseja bazirano je na naučnim postulatima feminističke teorije o književnosti, koje postavlja pitanja ponovnog otkrivanja marginalizovanih spisateljica i novih interpretacija njihovih dela, i sa stanovišta feminističke teologije. Cilj rada jeste pokušaj revalorizacije datih eseja i ukazivanje na potrebu ponovnog određivanja spisateljičinog mesta u kanonu srpske književnosti.

Ključne reči: feministička teorija, feministička teologija, religiozni misticizam, Jela Spiridonović Savić, žene mistici, esejistika.

Umetnička imaginacija Jele Spiridonović Savić (1890–1974) oblikovala se u svetlosti religioznog misticizma. U esejistici i prozi, kao i u poeziji, ova srpska književnica imala je potrebu da razreši konflikte sa sopstvenim egom i sa svetom koji je okružuje, da glorifikuje hrišćansku filozofiju ljubavi i da je oslobodi polnih obeležja. Ovaj poslednji cilj bio je najvažniji za nju, ali i najbolniji – kada žena stvara

---

1 jovanaq@gmail.com

2 Rad je proistekao iz istraživanja u okviru doktorske disertacije *Književno stvaralaštvo Jele Spiridonović Savić*, pod mentorstvom dr Gorane Raičević.

umetničko delo u religioznom kontekstu, konflikt je neizbežan. Ona prvo mora da se oslobodi nametnutih stereotipa o ženi, i tek tada može da se prepusti introspekciji, bez straha od sopstvenih osećanja, misli i dela; bez straha od krivice i mizogine reakcije patrijarhalnog društva. Tragična rasepljenost između tela i duha, seksualnosti i duše, stigmatizovala je autorkin misaoni i životni put, omogućivši joj da iz mračnog tunela unutrašnjih frustracija, čežnje i krivice – izvede svoje najbolje književne tekstove.

Jela Spiridonović Savić bila je izuzetno obrazovana žena: studirala je filozofiju na univerzitetu *Nôtre Dame de Sion* u Trstu, kao i na fakultetima u Njujorku, Minhenu, Monaku i Beču. Srpski kritičari u međuratnom periodu posebno su cenili njenu poeziju (zbirke *S uskih staza* (1919), *Večite čežnje* (1926), *Jesenje melodije* (1939) i religiozni ep *Pergamenti* (1923)), ali i prozu (*Pripovetke* (1939)) i eseje (*Susreti* (1944)). Posle Drugog svetskog rata i uspostavljanja komunističkog sistema vrednosti, stvaralaštvo književnice je ekskomunicirano iz jugoslovenskog književnog kanona. Ona je nastavila da piše, ali više nije smela da objavljuje. Nažalost, njeni su rukopisi iz tog perioda (poema *Dnevnik pesnika litalice* (1942), bajke *Između sna i jave* (1943), eseji *Susreti II* (1946), *Pripovetke II* (1949) i roman *Zapisi pravednog Ilije* (1954)) – izgubljeni.

Po mišljenju pesnikinje, kritičarke i feminističke teoretičarke, Dubravke Đurić, ključne elemente za razumevanje pesnikinjine poetike na diskurzivnom nivou predstavljaju upravo eseji, zato što je u njima predmete svoje fascinacije (hrišćanski misticizam, duhovnost, panteističke vizije sveta i dela određenih umetnika: Dostojevskog, Ničea, Rilkea, Isidore Sekulić i Fransisa Žama) podredila naučnom istraživanju: „Eseji ocrtavaju ideje, filozofske i umetničke kontekste koji čine svet umetnosti, njenu umetničku ideologiju, srž njene poezije” (Đurić 1996: 178).

Na početku treće decenije 20. veka, Jela Savić je u *Letopisu Matice srpske* objavila svoj prvi esej – „Dostojevski”, a narednih godina održala je seriju predavanja na Kolarčevom narodnom univerzitetu, kao i u udruženju Kola srpskih sestara. Ta predavanja su sabrana u njenom poslednjem delu, knjizi eseja *Susreti* (1944), koju čine: „Rekvijem pesniku Rilkeu” (štampano u *XX veku* 1938), „Tragika Ničea” (objavljeno 1934. u izdanju Šabačke biblioteke), „Fra Anđeliko” i „Značaj unutrašnjeg života za razvoj ličnosti”. U knjizi su se, takođe, našli eseji koje je objavila u *Srpskom književnom glasniku* („Geteov put ka svetlosti” iz 1932 i „Religiozno osećanje i sadašnjica” iz 1933) i *Životu i radu* („Žene mistici” i „Desanka Maksimović”),

kao i novi eseji – o Isidori Sekulić i o francuskom pesniku Fransisu Žamu. Delo je štampano u izdanju *Srpske književne zadruge*.

Predgovor za knjigu napisao je Todor Manojlović, koji je ukazao na to da je esejistika u neraskidivoj i prirodnoj vezi sa autorkinom poezijom, jer nastaje iz istog stvaralačkog izvora, pod uticajem iste spiritualne čežnje: „Njena misaona i naučna nastojanja se prisno povezuju sa njenim pesničkim proživljavanjem i stvaranjem, služeći, kraj svoje objektivne idejne vrednosti, još i kao najbolji tumač ili komentar ovih poslednjih” (Manojlović 1944: 6).

U eseju „Tragika Ničea” spisateljica je osvetlila lik filozofa iz religiozno-hrišćanske perspektive. Kao ubeđeni ateista, on je verovao u strogu podelu na dionizijski i apolonijski princip.³ U metafizičkoj potrazi za savršenstvom duha, Jela Spiridonović Savić se odricala bremena telesnih i seksualnih simbola i gubila u asketizmu, neprestano opterećena osećajem krivice i željom za begom u transcendentno. Tu čežnju bilo je moguće ostvariti samo kroz medijum umetnosti, što je naslućivao i sam Niče: „Umetnost je ta, koja nas oslobađa od životnog bola, i zato [Niče] proglašava umetnost najuzvišenijom aktivnošću života, kojom se savlađuje bol i pobeđuje pesimizam” (Spiridonović 1944: 120). U njegovom delu su analizirani porivi koje je književnica želela da potisne, radi sjedinjenja sa hrišćanskim poimanjem Boga. Međutim, u tome nikada nije uspela. Stoga je svoje intimne frustracije razotkrila u poeziji, diveći se, u esejima, onima koji su negirali ideju umerenosti i intenzivirali

„svaki osećaj do žarkog usijanja, do bele penušavosti, do superlativističkih stanja: u bezmerje. Bezmerje, pijanstvo, ekstaza u duhovnom to je taj dionizijski svet

³ Kao što ukazuje Miloš N. Đurić, Niče je u helenskoj kulturi otkrio dva osnovna stvaralačka nagona iz kojih proizilaze dva osnovna tipa umetnosti: dionizijski i apolonski. Prvi princip preovlađivao je u ranoj evropskoj kulturi, a drugi u savremenoj evropskoj kulturi. Dionizijski princip je usko vezan za moralne vrednosti aristokratije, tj. gospodara. Aristokratija sebe smatra plemenitom, uzvišenom i snažnom, te se nameće svojom životnom energijom i voljom za vođenjem. Zbog toga, robovi moraju da budu vođeni i da se pokoravaju gospodarima. Velika promena u evropskoj kulturi nastupa upravo kada ropski moral počne da preovlađuje. Po Ničeovom mišljenju, to se dešava širenjem hrišćanstva, koje zagovara upravo one vrednosti koje odgovaraju robovima. Nasuprot gospodarskom moralu i energičnoj *volji za moć*, hrišćanstvo zagovara pasivnost, mirenje sa sudbinom, toleranciju i jednakost, kao i prihvatanje slabosti. Da bi se promenilo društvo u kojem preovlađuje hrišćanski i humanistički moral, mora se pojaviti jaka individua – kao antihrist ili natčovek. *Volja za moć* zahteva napuštanje vladajućeg morala i povratak na dionizijski princip snage i uživanja i zato se jaka individua današnjem čoveku prezentuje kao zlo, iako samo ona može da dovede do razrešenja krize i dekadencije u koju je zapao evropski moral i kultura.

u kome se Niče kreće, gde je on, kod svoje kuće” (Spiridonović 1944: 124).

Celokupna analiza Ničeovog života i filozofskog dela je, zapravo, pesnikinjin implicitni autopoeitički monolog – pokušaj da se unutrašnji impulsi, uokvireni književnim tekstom, objasne i dešifruju. Nasuprot romantici, koju vidi kao osnovni aspekt Ničeove ličnosti, pokušala je da definiše njegov (i svoj) antipod:

„Jer dok klasičnom tipu čoveka ta vrsta uzviltlane strasti nedostaje kao i bol većište čežnje: jer on nema osećanja, da je nešto malo prema ogromnosti sveta; on nije ogledalo sveta, no baš sam svet. Dogle, romantika u srži je svoje saznanje: do kada je reč o osnovnim pitanjima ili kako Rusi vele prokletim (otkud smo? i kud idemo?) da se svaka ljudska misao udara o granice nesaznatljivog, i da će možda drugim putem stići svome cilju, t.j. ne mišlju no osećanjem, intuicijom, tim čudnim zanesenim poletom, tom tajnom ozarenosti (otuda su romantičari antiintelektualisti). Te glavne njene odlike: čežnja beskrajnom, strastvenost da se sve preko svih granica prebaci, jer tamo će se možda naći neki odgovor, do koga misao ne doseže, dakle sve u beskonačnost i bezmerje, kroz ekstazu, zanos” (Spiridonović 1944: 126).

Upravo na ovom mestu možemo se fokusirati na problematiku sukobljenosti racionalnog i iracionalnog – kao rodniha kategorija. Kao što naglašava Ana Maria Grunfelder, doktorka teologije, prema postulatima feminističke teologije, perspektiva roda otkriva da je termin „objektivnost” zapravo samo „oruđe muškaraca, kojim oni ženama odriču sposobnost za metodičko razmišljanje i pripisuju im subjektivnost i iracionalnost” (Grunfelder 1999: 22). Ona ukazuje na radikalnu teoriju američke teološkinje Meri Dejli, koja je smatrala da upravo isticanje značaja ženskog autentičnog iskustva predstavlja za patrijarhalno društvo „pretnju od gubljenja moći, koja se temelji na stereotipnoj podeli uloga među polovima” (Dejli, cit. prema Grunfelder 1999: 24).

Osvetjavajući dionizijski princip u Ničeovoj filozofiji, Jela Savić pre svega glorifikuje žensko iskustvo – specifičnu moć *Drugog* pola, čija biološko-emosivna kompleksnost, destruktivna i konstruktivna energija i moć – izazivaju podsvesni strah kod muškog pola, budeći u njemu želju da datu moć kontroliše. Jedna od strategija jeste religiozno-dogmatski zahtev da se žene odreknu seksualnosti, kako bi postigle nebesko blaženstvo. Kao jedini put ka osvajanju večnosti, askeza je naglašena kroz čitavo njeno stvaralaštvo, opčinjavajući je i gušeći istovremeno. Zato ona razume Ničeovo demonstrativno odbacivanje hrišćanske religije:

„Ali hrišćanstvo: sa svojom okrenutošću drugom svetu, sa svojom askeзом, sa negiranjem životnih radosti, i najzad sa svojom lažnom i pompeznom crkvom, ispunjavalo ga je antipatijom i gađenjem” (Spiridonović 1944: 130).

Za književnicu je umetničko delo Fjodora Mihajloviča Dostojevskog („proroka i apostola, mistika i ekstatičara, sveca i mučenika” (Spiridonović 1931: 10)), predstavljalo esenciju hrišćanske duhovnosti:

„Bog je Njegov: Bog Hrišćanski, Ljubav, Dobrota i veliko Praštanje. Bezgranična Ljubav i beskrajna Dobrota što prodiru u sva srca” (Spiridonović 1931: 13).

U svojem eseju Jela Savić je ruskog književnika predstavila kao bogotražitelja. Nju ne interesuju realistički aspekti stvaralaštva, niti problematika malog čoveka u konfliktu sa društvenim pravilima. Tekst Dostojevskog je „vest, poruka svetu o jednom novom življenju, naveštenje, proročanstvo” (Spiridonović 1931: 11). Isključujući sve ostale elemente, autorka se fokusira na metafizičku kompleksnost romana, čitajući ih kao objavu hrišćanske ideje o savršenoj vrlini, aktivnoj ljubavi i žrtvovanju: „Dostojevski je veliki apostol, te spoznajne i smirene hrišćanske Ljubavi” (Spiridonović 1931: 15).

Umetničko stvaralaštvo Dostojevskog književnica je sagledavala iz šire duhovne perspektive – u svetlosti ruskog pravoslavlja: „Pravo Evanđelsko Hrišćanstvo” (Spiridonović 1931: 15). Istočnu crkvu autorka suprotstavlja zapadnoj crkvi, koja je hrišćanska samo po imenu:

„A cela politička istorija Evrope nije drugo no podsmeh i ruganje Hrišćanskom idealu. Evropa nije sledbenica Hristova, no rimskih soldata koji su Ga razapeli. Evropa je svet osvojila, ne što je bila hrišćanska no varvarska; ponizna izmećarka vlasti i novca; gorda tiranka prema slabima, bez obzira za tuđe živote, za tuđe muke, za tuđu slobodu. Da i ne govorimo o krvavim t.zv. hrišćanskim pohodima, a sve u Ime smirenog Nazarenca; setimo se samo onoga što je koliko juče bilo: Hrišćani su mučili, klali, ubijali, s rafinerijom, deset miliona drugih Hrišćana, služeći, vaistinu sasvim drugom Idealu od Hrišćanskog. Gde su im te Crkve Hrišćanske bile da u svetome gnevu kriknu: „Bezumnici, oružje dole, Hrišćanstvo zabranjuje ubistvo” [...] Zato Evropa Dostojevskom i jeste Antihrist” (Spiridonović 1931: 15).

Jela Spiridonović Savić napisala je ovaj esej pod snažnim uticajem dr Justina Popovića, arhimandrita manastira Čelije, koji je filozofiju pravoslavlja interpretirao

kroz religioznu misao ruskog pisca. U knjizi *Filosofija i religija F. M. Dostojevskog; Dostojevski o Slovenstvu u svetu*, Popović označava tog pisca kao „bgonadahnutog proroka i apostola apsolutne Lepote” (Popović, 1999: 84), koji je, sa „svojih proročkih visina, jasno sagledao tragediju Evrope. I otkrio njen uzrok. Uzrok je to što je Evropa kroz rimokatolicizam i protestantizam unakazila i izgubila Lik Bogočoveka Hrista. I zbog toga se tamo sve zamutilo i krenulo u kaos. Ali, to je polovina Dostojevskove vizije; a druga polovina je ovo: najveća dragocenost svih svetova, Lik Bogočoveka Hrista, sačuvan je potpuno u Pravoslavlju” (Popović, 1999: 85).

Kao što smo videli, Jela Savić analizira stvaralaštvo Dostojevskog iz iste metafizičke perspektive, koja vodi ka (identičnom) zaključku o moralnoj demagogiji Evrope i Zapadne crkve, u antagonizmu sa jevandeoskim iskustvom u duhu (ruskog) pravoslavlja. Intertekstualna relacija očituje se i u izboru termina: autorka preuzima Popovićeve metafore za označavanje mističke dimenzije ruskog pisca (*prorok, apostol, svetac, vizionar, mučenik* i sl.). Duhovna bliskost autorkine analize i arhimandritovog dela bazirana je upravo na svesti o mističkoj spoznaji Dostojevskog – njegovom iskrenom i dubokom uverenju o *oboženju* čoveka, mogućem samo kroz život u Hristu.

Književnik koji je izvršio najsnažniji uticaj na Jelu Savić jeste Rajner Marija Rilke. Esej „Rekvijem pesniku Rilkeu” poetska je kanonizacija čoveka koji je „ostvario čudo: urođenu strastvenost krvi sublimirao i preneo u spiritualno” (Spiridonović 1944: 29). U pesnikovom doživljaju ljubavi prema ženi autorka otkriva mističku čežnju za svetlošću, za oslobađanjem od *tmine ploti* i seksualnih nagona:

„Ljubav čoveka prema ženi shvaćena je na način, po kome je sve što se zove strast krvi sublimirano, prevedeno u duševnost, čistu, svetlu s nekim neiskazanim i neizrečnim bolom. To je već mistika ljubavi, silaženje u njene najdublje ponore” (Spiridonović 1944: 27).

Žena je u Rilkeovom delu ovaploćenje autorkinog intimnog ideala – sna o tome kakva bi i sama želela postati: pročišćena i prosvetljena, oslobođena, aseksualna i astralna:

„Ne možemo a da ne istaknemo kako je Rilke duboko zadužio nas žene. Može biti od trubadura naovamo, ni jedan pesnik nije s tako divnom nežnošću uzdigao ženu kao on. U njegovoj paučinasto finoj, svoj od polutonova poeziji, žena je: mati i sestra, dragana i madona, sve to sliveno, u jedan simbol lepršavo belih devojaka

njegovih, nekako oslobođenih od zemlje, lebdećih u prostoru, a čiji se glasovi mešaju kao s nekom muzikom sa zvezda. Sve te zračne žene i devojke sa onim urođenim dubljim osećanjem, sve su one kao i njegova vizija o beloj kneginji: čedna, jedva dodirna, skoro nadzemaljska Beatriče: prolazi, sneva... začas zastane, poznato i bolno se nasmeši, mahne nam belom rukom i već se oprašta” (Spiridonović 1944: 34).

Ovakva metafizička konstrukcija žene u skladu je sa falogocentričnim⁴ crkvenim diskursom. Kao što magistar teologije Nebojša Tumara ističe u svom radu „Evine kćeri, raskalašni Jevreji i njihova požudna tela: mizoginija i antijevrejska retorika u ranoj sirijskoj crkvi”, žene su u religiji definisane kao:

„potencijalne zavodnice i izvor zagađenja – jednostavno seksualnost koju treba prevazići. Ovdje se susrećemo sa fenomenom koji se odnosi na pokušaje nekih oblika hrišćanstva da redukuje biološke datosti pola. Tako, da bi se približile stanju koje se od njih zahteva, a koje je i dalje samo približno idealnom, žene preko celibata postaju slične muškarcima” (Tumara 2009: 37).

Upravo to je ključna tačka autorkinog unutrašnjeg konflikta, uokvirenog pitanjem: Šta žena treba da uradi da bi se oslobodila greha i sjedinila sa Bogom? Iako se u njenoj poeziji čuje „crveno penušavi šum sopstvene krvi” (Spiridonović 1944: 33), ona neprestano teži ka „natčulnoj spiritualnosti mistike” (Spiridonović 1944: 33), odričući se svojih nagona i čula, pokušavajući da pobedi telo kako bi oslobodila duh.

Suštinu svojih religioznih ubeđenja književnica je najsugestivnije prikazala u eseju „Religiozno osećanje i sadašnjica”. Smatrajući da je 20. vek „jedan od najnereligioznijih koji se može zamisliti” (Spiridonović 1944: 16), kao i da je, s jedne strane, obeležen zapanjujućim naučnim dostignućima, a, s druge, dominacijom materijalnih vrednosti – Jela Savić je ukazala na konfuziju u poziciji i značaju religije u životu individue. Ona se suprotstavila Ničeovoj ideji o opravdanosti „žudnje za vlašću”, jedinom mogućem obliku civilizacijskog opstanka, vraćajući se imanentnim aspektima hrišćanstva – sintezi životnog obrasca Isusa Hrista i njegovog učenja po *Jevanđelju*. Hristov akt predstavlja:

„vrhunac etike, sa Njegovom božanskom požrtvovanošću, istinitošću,

4 Preuzimajući termin *falogocentrizam* od Žaka Deride, feministička kritičarka Elen Siksu ga definiše kao simbiozu društvenih i ideoloških sistema u kojoj dominira patrijarhalni način mišljenja i patrijarhalna moć, simbolički predstavljena kroz falus: „Falus se shvata kao kulturološka konstrukcija koja simboličku Moć pripisuje biološkom penisu” (Siksu 1975, cit. prema Lešić).

blagošću, praštanjem, dobrotom i jednom savršenom samozaboravnom, dubokom i do danas još neshvaćenom, a možda za nas – samo ljude – neshvativom ljubavlju. To i takvo jevanđelsko hrišćanstvo, sem uticaja na sasvim elitne duše, koje su se ili zatvarale u manastire ili samozaboravno žrtvovala u svetu, živeći zaista jednim višim životom pustinjaka, asketa, mistika, apostola i slugu Božijih, to hrišćanstvo je vrlo malo uticalo na većinu evropljana” (Spiridonović 1944: 13–14).

Poziv ljudima da u sebi potraže Carstvo nebesko i krenu putem aktivne ljubavi i savršene vrline, protkan je sumnjom da je hrišćanska ideja nedostižna u gotovo „paganskom, svirepom i egoističnom svetu” (Spiridonović 1944: 16). Autorka izdvaja četiri tipa odnosa čoveka prema specifičnim elementima (bolu, ličnoj odgovornosti, duhovnim vrednostima i smrti) i na osnovu njih pokušava da determiniše stepen religioznosti u savremenom društvu, te pesimistički zaključuje:

„Duša modernog čoveka revoltira se do bezumnosti na bol; neće odgovornost, odriče spiritualne vrednosti i boji se smrti, osećajući u njoj savršeni kraj. I onda on, kao takav, mora davati vrednost najveću materijalnom uspehu i čulnim uživanjima, stvarajući od njih cilj svoje egzistencije i smisao celoga života” (Spiridonović 1944: 17–18).

U eseju „Žene mistici” Jela Savić je zaokružila svoju metafizičku filozofiju. Tekst je evokacija mističkog iskustva srednjovekovnog hrišćanstva, oličenog kroz ekstazu i kontemplaciju „falange tih u crnim rizama zanesenih žena i ljudi” (Spiridonović 1944: 39). Analizirajući biografije čuvenih mističarki, Hildegarde iz Bingena i Mehtilde iz Magdeburga, kao i njihove duhovne braće – Jakoba Bemea, fra Anđelika, Svetog Avgustina i Franje Asiškog – ona se fokusira na onaj blistavi momenat njihove religiozne askeze u kojem spoznaja Boga biva prožeta ekstatičnom, živom i beskrajnom radošću:

„Duša, koju je posle mnogih i dubokih čežnji, posle traženja, čekanja, stradanja, takla najzad, rukom svetlom milost, sva je uzdrhtala, ustreptala, zatalasala, kao pod snežnim krilima vetrova pučina morska, ne može ni ona da se smiri nikako. „Radost, radost, radost!” uzvikuje veliki francuski hrišćanin pre tri stoleća, u trenutku po njega tako važnog mističkog preživljavanja. Kao da su im se oči otvorile prvi put, vide oni oko sebe, i unutar sebe, sve pod jednom novom svetlošću. Otkrivaju im se bogatstva dotad neslućena. Sve treperi oko njih, jednom dotle nepoznatom, dubljom intezivnošću života” (Spiridonović 1944: 38).

Da bi se dostiglo to bezmerje radosti u sjedinjenju s božanskom suštinom, Jela Savić naglašava da je najvažnije imati energiju ljubavi, koja briše egoizam, očajanje i materijalizam bića. Uzor za takvu ljubav je Isus Hrist, čije delo treba da bude svetlost u mračnom tunelu ljudskih lutanja i zabluda. Iako duboko religiozna, književnica je neprestano podvlačila razliku između suštine Isusa Hrista i kanonskih čitanja njegovih reči. Zbog toga ona izdvaja delo mistika, koji su glasnici božje reči na zemlji, a čiji fanatizam i vizije treba da vrata zabludelo hrišćanstvo na jevandeoski put istine i vrline. Ovaj esej je sublimacija autorkinih mističkih stremljenja, kojima je oduhovljavala svoje poetsko i prozno stvaralaštvo.

U eseju „Značaj unutrašnjeg života za razvoj ličnosti” ponovo će naglasiti da se svetska kultura ne može afirmisati, razvijati i bogatiti ako u njenom jezgru nema čiste jevandeoske ljubavi. Kritikujući patrijarhalnu relaciju među polovima, književnica ističe emocionalnu superiornost žene, koja se ogleda u biblijskoj sentenci: „Kome je više dato, od njega će se više i tražiti” (Spiridonović 1944: 170). Zahvaljujući jedinstvenoj biološkoj predispoziciji da nosi u sebi i stvori život, žena je blagoslovena time što može da pruži najveću žrtvu davanja. Tako se njena agonija porođajnog bola preobražava u beskrajnu radost:

„I ta žrtva postala je potrebom ženine prirode, ženine krvi i duše, i baš ta potreba žrtve, ta božanska spontanost plemenitosti: davanja sebe, čini ženu višom od čoveka” (Spiridonović 1944: 172).

Književnica je veliki značaj pridavala pitanju kako se emocionalna kompleksnost ženskog pola odražava na polju umetnosti. U analizi dela Isidore Sekulić ona polazi od tvrdnje da je jedan od osnovnih preduslova stvaralačkog rada:

„rastenje sopstvene ličnosti i njena izgradnja. Ono spoljnje, put, tome unutrašnjem procesu može se rezimirati s dve reči: rad i usamljenost. Usamljenost ne u smislu napuštenosti, no povlačenje od spoljnih, najčešće do zabune dovodećih zbivanja, u smislu koncentracije, kad se usamljenost pretvara u stvaralačku, t.j. kad ona prestaje biti negativna i bolna, no pozitivni uslov svakog višeg života. Bez tog stepenika kreativne usamljenosti, nemoguće je ostvariti ma kakvu vrednost ličnosti” (Spiridonović 1944: 92–93).

Eseje Isidore Sekulić autorka čita kao literarnu sintezu nauke i umetnosti, koja je rezultat „ćelijskog rada” (Spiridonović 1944: 95). Za nju je ova srpska književnica otelotvorenje umetničke monahinje koja se asketski odriče hedonističkih

i materijalnih aspekata društva, gradeći i razvijajući svoje unutrašnje svetove sa duhovnom strašću. Njen literarni talenat osvetljen je mističkom spoznajom jedinstva individue i nadrealnog sveta. To joj daje:

„magijsku snagu prodirućeg pogleda do u skrivenost, koja je dar retkih. A ta njena jasnovidost verujemo da dolazi dobar deo još i od toga, što ona nigde nije ostala pri prvome ili drugom utisku, no iscrpla sve mogućnosti sagledanja dela, problema, krajeva, unela se, upila, uživala cela u njih, dok nam nije otkrila nedokučnu tajnu” (Spiridonović 1944: 96).

U eseju „Desanka Maksimović – Gozba na livadi” Jela Savić se fokusira na analizu erotike u delu srpske pesnikinje: „Erotika izražena u pesmama Desanke Maksimović jeste najsuptilnija i najoduhovljenija u celoj našoj lirici” (Spiridonović 1944: 140). To je sublimacija emocija, mašte i raspoloženja, odnosno spiritualizacija tela najčistijim pobudama duha, koja nema ništa zajedničko sa animalnom konceptualizacijom ljubavi: „To su produbljena osećanja ljubavi (žene i čoveka) do maksimuma. Kod nas se na žalost pod „snažnom” ljubavnom pesmom podrazumeva uvek:

„pesma puna grčeva, slasti, srsova, kidanja, drhtanja” i šta sve znam, dakle pesma prevashodno čulna, animalna, najbliža po svome suštastvu poznatoj februarskoj muzici sa krovova” (Spiridonović 1944: 140).

Autorka glorifikuje mističku dimenziju ljubavi, koja prelazi uske granice ljudske požude i nagona i preobražava se iz *tmine krvi* u transcendentnu svetlost, „u večno carstvo duše” (Spiridonović 1944: 140). Takva erotika ima hrišćansku auru. U nastavku, ona negira ideju po kojoj je predstava ljubavi bez seksualnog inuenda oznaka sentimentalizma.

„Sentimentalan čovek nema sa strastvenim, duboko osećajnim čovekom, ničeg zajedničkog. Dok poslednji slazi u dubine, do na dno, prvi se kreće stalno po periferiji svih osećanja odlikujući se poglavito kultom sebe i svoje sujete” (Spiridonović 1944: 141).

*

Eseji Jele Spiridonović Savić neraskidivo su povezani sa njenom pesničkom i proznom umetnošću. Sa verom u jevanđeosku istinu, tragajući u sebi za neposrednim

iskustvom Boga, književnica je pokušala da sve aspekte stvarnosti sagleda kroz religioznu prizmu. Njeno uverenje da je čovek slobodan samo ako pobedi sebe – zasniva se na teološkoj teoriji o moralnoj *nečistoći* ljudskih bića i prvobitnom grehu, koji je moguće okajati samo odricanjem od *Sopstva*. Zato su njeni eseji posvećeni samo onim piscima u kojima je naslućivala evanđeoski senzibilitet, u sudaru sa psihofizičkim strastima. Ona ih definiše kao nosioce trojkih nagona: nagona „za saznanjem, uživanjem i delanjem” (Spiridonović 1944: 115). Delanje je najviši stepen duhovnosti, odnosno pobeda nad gordošću koju nosi intelektualna moć, nad grehom vezanim za fizički užitak. Ono dolazi posle oslobođenja duha u višim metafizičkim sferama i podrazumeva aktivnu ljubav – prema bližnjem. To je ideja koju je Jela Spiridonović Savić provukla kroz celokupno umetničko stvaralaštvo: od poezije i proze do eseja.

LITERATURA

- Bataj, Žorž. 1988. *O Niče*. Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada.
- Belonik, Devora. 2002. *Feminizam u hrišćanstvu*. Beograd: Gutenbergova galaksija.
- Delez, Žil. 1999. *Niče i filozofija*. Beograd: Plato.
- Đurić, Dubravka. 1996. „Na rubovima, ka središtu poezije, Jela Spiridonović Savić”. *Profemina* 8: 177–201.
- Đurić, N. Miloš. 2001. „Fridrih Niče i helenska kultura”, U Niče, Fridrih. *Rođenje tragedije*. Beograd: Dereta: 5–32.
- Fuček, Ivan. „Što je sa štovanjem Isusa”. [http://www. http://hrcaak.srce.hr/](http://www.hrcaak.srce.hr/) (05.12.2009).
- Grunfelder, Ana Maria. 1999. „Feministička teologija, kritički osvrt na metode i glavna pitanja”: *Feministička teologija*, zbornik referata sa međunarodne konferencije „Feministička teologija: od teorije u praksu”, Beograd: Futura publikacije. 22–38.
- Lešić, Zdenko, „Feminizam, feministička teorija i kritika”. http://www.openbook.ba/izraz/no12/12_zdenko_lesic.htm (22.01.2009).
- Manastir sv. Ćelije. *Žitije prepodobnog oca našeg Justina Novog Ćelijskog*. <http://www.bsn.org.rs/celije/avva/zitije.html> (26.01.2010).

McGinn, Bernard. „Mistika je čovjekova svjesnost povezanosti s Bogom” <http://www.glas-koncila.hr/> (08.12.2008).

Miler, Džin Bejker. „Dominacija–potčinjenost”. <http://www.womenngo.org.yu/publikacije-azc/femsveske/fs7/miler.html> (17.06.2009).

Niče, Fridrih. 1988. *Ecce Homo*. Beograd: Grafos.

Petričević, Paula. „Jedan Bog – jedan rod: odnos monoteističkih vjerskih zajednica prema ženskim ljudskim pravima”. <http://www.pescanik.net/images/stories/pdf/fem/paula.pdf> (08.04.2010).

Popović, Justin. *Dostojevski kao prorok i apostol pravoslavnog realizma* (1923). <http://www.atlantasrbs.com/learnmore/library/Dostojevski-prorok-apostol.html>. (28.10.2009).

Popović, Justin. 1999. *Filosofija i religija F. M. Dostojevskog; Dostojevski o Evropi i Slovenstvu*, Beograd: Finegraf.

Spiridonović Savić, Jela. 1934. *Tragika Ničea*. Šabac: Štamparija Milana N. Ilića.

Spiridonović Savić, Jela. 1929. „Ljudska pesma”, *Život i rad*. IV(20): 604–605.

Spiridonović Savić, Jela. 1944. *Susreti*. Beograd: Srpska književna zadruga.

Šouvolter, Ilejn. „Feministička kritika u divljini”. http://www.openbook.ba/izraz/no14/14_elaine_showalter.html (14. 07.2010).

Šouvolter, Ilejn. „Ženska tradicija”. http://www.zenskestudie.edu.rs/index.php?option=com_content&task=view&id=193&Itemid=41 (14.07.2010).

Tumara, Nebojša. 2009. „Evine kćeri, raskalašni Jevreji i njihova požudna tela: mizoginija i antijevrejska retorika u ranoj sirijskoj crkvi”. *Rodna perspektiva u međureligijskom dijalogu u XXI veku*. Novi Sad: Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja. 32–42.

Jovana M. Reba

THE ESSAYS OF JELA SPIRIDONOVIĆ SAVIĆ FROM THE PERSPECTIVE OF
RELIGIOUS MYSTICISM

Summary

The paper analyses the essays of Jela Spiridonović Savić (1890-1974): texts which she assembled into a collection of *Meetings* (1944), as well as those regularly published in literary magazines in the 30's of the last century. Once a celebrated and then forgotten Serbian writer, she wrote poetry (collections *With narrow paths* (1919), *Eternal longing* (1926) and *Autumn tones* (1939) and the religious epic *Parchment* (1923)), fiction (*Stories* (1939)) and essays (*Meetings* (1944)). Educated in the world's centers of culture (New York, Munich, Trieste and Monaco) she had the opportunity to intersect the Orthodox theology (as part of her traditional heritage) with ideas of Western Christianity, especially in the specific area of mystical spirituality. Having researched the mosaic of Christian spirituality, Spiridonović opened the questions about the metaphysical aspects of the world, as well as practical activities of the woman according to religious principles. Religious mysticism is deeply incorporated into the spiritual essence of her poetry, prose and essays. Our study of her essays is based on the postulates of the scientific literature on feminist theory, which raises questions, rediscovering marginalized writers and offering new interpretations of their works. The aim of the paper is an attempt to reevaluate her artistic and literary texts, pointing at the need of determining the poetess's place in the canon of Serbian literature.

Key words: Feminist theory, Feminist theology, Religious mysticism, Jela Spiridonović Savić, Women mystiques, The essays.